

# idrak

Dini Araştırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies  
Cilt / Volume-2 • Sayı / Issue-2 • Aralık 2022



Cilt | Volume: 2 • Sayı | Issue: 2  
15 Aralık | December 15, 2022

## Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti

*Fur And Fur Trade In The Crusades*

**Nadir Karakuş**

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,  
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,  
İslam Tarihi Anabilim Dalı, Çorum/Türkiye.

*Associate Professor, Hitit University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts,  
Department of Islamic History, Çorum/Turkey.*

nadirkarakus@hitit.edu.tr  
ORCID: 0000-0002-1508-9752

## Makale Bilgisi | Article Information

**Makale Türü** | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article  
**Geliş Tarihi** | Date Received: 20 Mayıs | May 2022  
**Kabul Tarihi** | Date Accepted: 9 Kasım | November 2022  
**Yayın Tarihi** | Date Published: 15 Aralık | December 2022

## Atıf | Cite as

Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Aralık 2022), 210-237.

## İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

*This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.*

## Telif | Copyright ©

*idrak'*te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.  
The copyrights of articles published in *idrak* belong to their authors.

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi  
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

## Haçlı Seferlerinde Kürk ve Kürk Ticareti

### Öz

1095-1291 yılları arasında ve daha sonra başka safhalarla süren Haçlı seferleri, kutsaldan daha ziyade menfaat ve çıkar ilişkileriyle sürmüştür, bu süreç seferlerin zengin tüccarlarını da ortaya çıkarmıştır. Kızıldeniz aracılığıyla Hint Okyanusu'na açılan zengin Mısır ve hareketli Suriye limanlarında boy göstermişler, buradan elde ettikleri kıymetli ürünlerle zenginliklerini artırmışlardır. Kuzeyin en önemli iki kârlı sektöründen birisi olan kürk ticareti de bu sırada yeniden kendisini göstermiş, Haçlılar da bu sektörde yerlerini almışlardır. Lâatinlerin Bizans'a karşı yaptıkları 1204 yılındaki üzerinde çok konuşulacak Haçlı seferi, onlara aynı zamanda İstanbul'un hazinelerinin yanında değerli kürklerini de bahşetmiştir. 1261'de Haçlılar buradan uzaklaştırıldı da bu konuda Bizans'a yardımcı olan Cenevizliler, boğazlardan geçerek Karadeniz'in kuzeyindeki Kefe'yi üs edinip köle ve kürk ticaretiyle güçlerini artırmışlardır. Bu bölgenin kürkünü temin eden Ruslar ise kürk ticaretinin mal tedarikçisi iken gittikçe en önemli aktörü olmuş, Haçlı seferlerine de dâhil olmaya başlamışlardır. Bundan sonra da ilk önce kürk vererek bölgede tutunmaya çalışan Ruslar, güçlenip de hâkimiyetlerini kurmaya başlayınca bölgenin zayıf ve bölünmüş Müslüman komşularından kürk ve asker alma safhasına geçmişlerdir. Bu süreç de Haçlı seferlerinin anlaşılmasına büyük bir katkı sağlamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Kürk, Ticaret, Ticaret Rotaları.

## Fur and Fur Trade in The Crusades

### Abstract

The Crusades, which continued between 1095-1291 and later with other phases, continued on their way for benefits and interests rather than holy intensions, and this period revealed the wealthy merchants of the expeditions. They appeared in the rich ports of Egypt and dynamic port of Syria, which opened to the Indian Ocean via the Red Sea, and increased their wealth with the precious products they obtained from there. The fur trade, which is one of the two most profitable sectors of the north, re-emerged at this time, and the Crusaders also showed up in this sector. The Latin Crusade on Byzantium in 1204, which would be talked about a lot, also granted them valuable furs as well as the treasures of Istanbul. Even though the Crusaders were driven away from there in 1261, the Genoese who helped the Byzantines in this regard, passed through the straits, took Kefe, in the north of the Black Sea, as a base, and increased their power with slave and fur trade. The Russians, who supplied the fur of this region, became the most important actor of this trade, and they started to get involved in the Crusades. After that, when the Russians, who first began to hold on in the region by giving fur, started to get stronger and establish their dominance, they, started to buy fur and soldiers from the weak and divided Muslim neighbours of the region. This process also contributed significantly to the understanding of the Crusades.

**Keywords:** History of Islam, Crusades, Fur, Trade, Trade Routes.

## Giriş

İnsanın dünya hayatındaki yolculuğunda, beslenme yanında giyinme de en hayati ihtiyaçlar arasında yer almıştır. Soğuktan korunmak ve bedenleri örtmek için hayvan derileri giymeye başlanmış, daha sonra bu derilerin nasıl daha kullanışlı kürkler olacağı üzerinde denemeler yapılmıştır. Öte yandan son ilahî dinin mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerîm, çıplaklığın hayâ duygusunu ve takvayı ortadan kaldıracığı uyarısını yapmış, insana bir süs ve güzellik unsuru olarak elbise malzemelerinin bahşedildiğini,<sup>1</sup> elbisenin sıcak ve soğuğa karşı koruyucu özelliğe sahip olduğunu vurgulamıştır.<sup>2</sup>

Sâsânî hükümdarları, değer verdikleri kimselere kürklü hil'at vererek bu gösterişli giysiye karşı olan ilgiyi artırmışlardı.<sup>3</sup> Daha çok İran kültüründen etkilenen Bağdat Abbâsî saray protokolü de kalensüve adı altında halifelere mahsus kürkten yapılmış zarif elbiselerle Sasanî geleneğinin daha gelişmiş farklı bir yüzünü ortaya koymuştu. Bağdat şehrinin kuran Halife Ebû Câ`fer Mansur (754-775), kalensüveyi sarayın resmî kıyafetinin bir parçası olarak kabul etmiş ve sırma işlemeli değerli kürklerle göz kamaştıran kalensüveler giymişti.<sup>4</sup> Bu geleneği daha sonra yeni ve değişen şartlarda Müstekfî-Billâh (944-946) gibi diğer halifeler de devam ettirmişlerdi.<sup>5</sup>

İnsanları en güzel ve rahat giydirmek için terzilerin yanında kürk imal eden sanatkârlar da kendisini göstermişler, yerine göre toplumda önemli bir mevkiye yerleşebilmişlerdi. Bunlar arasında bazı tarihçilerin ailelerinden de bu işle meşgul olanlar vardı. Malazgirt Savaşı sonrasında Dımaşk'ta dünyaya gelen ve Haçlı seferlerinin önemli olaylarını kendisinden öğrendiğimiz İbnü'l-Kalânîsî (öl. 1160), kalensüve imâl eden bir sanatkârın oğluydu.<sup>6</sup>

1 el-A'râf 7/26-27, 31.

2 en-Nahl 16/81.

3 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 38.

4 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.), 10/188; Salâh b. Hüseyin el-Ubeydî, *el-Melâbisü'l-Arabîyyetü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsî* (Bağdad: Dârü'r-Reşîd li'n-Neşr, 1980), 136 vd.

5 Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, nşr. Barbier de Meynard (Paris: y. y., 1861-1874), 4/261.

6 Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1980), 2/236-239.

X. yüzyılda İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu yolculuğu anlatan seyahatnâmenin yazarı İbn Fadlân (öl. 922?), Harizm ülkesinin önemli şehirlerinden Cürçâniye'de soğuktan sakalının donduğuna şahit olmuş ve sığındığı evde ancak kalın kürkler sayesinde ısınabilmişti. Yolculuğa çıktıklarında da üzerlerine ve başlarına kürkten yapılmış kepenekler almayı ihmal etmemişlerdi.<sup>7</sup>

Kürk, ata topraklarımızda da en kadim zamanlardan beri kabul görmüş ve kullanılmıştır. Türk dilinin en eski metinlerinin yazılı olduğu Orhun veya diğer ismi ile Göktürk yazıtlarının yakınlarındaki Bilge Kağan ve Kül Tegin'e ait mezarlarda deri ve kürk kalıntılarına rastlanmıştır.<sup>8</sup> Daha sonraki dönemlerde kürke olan ilgi azalmamış, Büyük Selçuklular zamanında (1040-1157) da kürk değerli hediyeler arasında yerini almıştır.<sup>9</sup>

Orta Çağ'da kürk soğuktan korunmanın yanında asaletin de belirtisi idi.<sup>10</sup> Bundan dolayı da yerine göre kürk, ipekli elbiseden daha değerli olabiliyordu. Genellikle elbisenin iç tarafında kullanılan samur ve sincap derileriyle elbisenin bedeni sıcak tutması sağlanıyordu. Hükümdarlar için de samur kürkten börk yapılıyordu. Bu da samur ve sincap kürklerini değerli kıyor, hediye edilmede ön sırada yer alıyordu. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey (1040-1063), 1055 yılında Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh'ın (1031-1075) daveti ile Bağdat'a girdiğinde<sup>11</sup> onu karşılamaya çıkanların başında samur bir börk görmüş ve bu görüntüden oldukça etkilenmişti.<sup>12</sup>

Görkemi, bol ışıltısı ve şatafatı ile tarihte derin izler bırakan, sanatı ile göz kamaştıran Bizans da kürke önem vermiş, bunu bir güç

7 Lütüfi Doğan, "İbni Fadlan Seyahatnamesi", *AÜF Dergisi*, III/1-2 (1954), 59-80.

8 Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 135.

9 *Bilge Vezir Nizâmülmülk*, ed. Musa Kâzım Arıcan vd. (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 107.

10 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 2/22.

11 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 14/239; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/147; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 27/64.

12 Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, 3/443.

ve hâkimiyet sembolü olarak da görmüştür. Bizans imparatorları, mücevherlerle süslü taçları ve giydikleri gösterişli kürklerle bilinmiştir. Sultan Alparslan (1064-1072), 1071 yılında Malazgirt'te yenip esir aldığı İmparator IV. Romanos Diogenes'i (1068-1071) çadırında ağırlayarak, onu sofrasına oturtmuştur.<sup>13</sup> Bu sırada Alparslan'ın İmparator'un başına tacını takarak, muhteşem kürkünü de giydirdiği söylenir.<sup>14</sup>

Bu zarafet ve gösterişinden olsa gerektir ki İslâm Tarihi'nde "kürk" anlamına gelen pek çok "Ferve" isimli kadın karşımıza çıkar.<sup>15</sup> Diğer yandan bu önemli giyim eşyası, hâkimiyet ve güç sembolü olmasının yanında kazandırdığı para ile de odak noktasına oturacaktı. Bu makalemizde kuzeyin kürklerinin Haçlı seferleri esnasında nasıl bir rol oynadığı gözler önüne serilmeye çalışılacak ve kürk ticareti üzerinden seferlerin gerçek gayesinin de ne olduğu bu araştırmamız vesilesi ile daha iyi anlaşılacaktır. Haçlı seferlerine daha sonraki safhalarda dâhil olan Rusya'nın kürk ticaretindeki rolü ve geçirdiği evreler de bu vesile ile mercek altına alınacaktır.

### 1. Kürk Satışı, Çarşısı-Pazarı

Bu dönemde "Kürkçüler Çarşısı" adı altında kuzeyden güneye önemli şehirlerde çarşılara rastlıyoruz. İbn Asâkir (öl. 1176), Dımaşk'ta İslâm çarşılarının bir çeşidi olan Kaysâriyelerdeki Kürkçüler Kapısı'ndan ve bu pazarın sakinliğinden söz eder.<sup>16</sup> Yine Dımaşk'taki evcil hayvanların satıldığı çarşı, kürkçü esnafına yakın bir yerde kurularak,

13 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 323-325.

14 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Sultan Alparslan ve Zamani* (Ankara: TTK Yayınları, 2001), 3/32, 81.

15 Bk. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ (Beyrut Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 5/428; Ahmed b. Yahyâ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 13/31; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük* (Târîhu't-Taberî) (Beyrut: Dâru't-Turâs 1387), 7/536; 8/8; 11/652; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 18/136; 31/66; İbnü'l-Adîm, *Buġyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (by: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/1740; 8/3606; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 25/28; İbn Taġrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülük Mısır ve'l-Kahire*, nşr: M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 2/8; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 5/261; 12/386.

16 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 2/383.

şehrin iktisadî hayatına ayrı bir değer katmakta idi.<sup>17</sup> Halep tarihçisi Kemâlüddin İbnü'l-Adîm (öl. 1262) de Emevî devlet adamı Halid b. Abdullah el-Kasrî'den (öl. 743) itibaren Dimaşk'taki Kürkçüler Çarşısı'nın canlılığını koruduğuna vurgu yapar.<sup>18</sup>

Mısır limanları ve gümrükleri gibi, çarşı ve pazarları da oldukça hareketli ve renkli idi. Şehirde yalnızca belirli malların satıldığı pazarlar vardı. Kahire'nin önde gelen pazarlarından mumcular çarşısında sadece balmumu, bakırcılar çarşısında bakır, kürkçüler çarşısında ise sadece kürk satılırdı.<sup>19</sup> Kahire'deki Kürkçüler Çarşısı'nda çuha satıldığını da anlatan Mısır tarihçisi Makrîzî (öl. 1442), satır aralarında bu konuyu tezat gibi algılar ve âdeta sıradan çuha ile zarafetin adresi kürkü aynı karede görmenin şaşkınlığını yaşar.<sup>20</sup> Daha sonraki satırlarda ise aynı müellif, Kürkçüler Çarşısı'ndaki zarif tezgâhların yanı başındaki, içecek ile çiçek tezgâhlarını, kefenler ve çaputlarla birlikte methetmeyi ihmal etmez. Kürkçüler Çarşısı'nın özellikle Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfüddîn Berkûk dönemindeki (1390-1399) canlılığı, Suriye'deki Timur istilâsını görmezden gelircesine göklere çıkarılır.<sup>21</sup>

Bundan sonra bahsedeceklerimiz ise çok daha kuzeydeki soğuk bölgelerdir. Kadim zamanlardan beri "Tanais" adıyla anılan Don Nehri'ne Türkler, Ten adını verirlerdi.<sup>22</sup> Oldukça kârlı ve hareketli olan kürk ticaretinin hatırı sayılır bir kısmı Don Nehri'nde ve onun doğusunda Hazar Denizi'ne dökülen Volga (İdil) nehrinde yapılıyordu.<sup>23</sup>

Don Nehri'ni geçmek isteyen tüccar ve yolculara Ruslar küçük tekneleriyle hizmet verirler ve ücret karşılığında onları karşıdan karşıya aktarırlardı. İşin ilginç tarafı bu nehirden sadece yolcular değil kürk yüklü arabalar da geçirdi. Arabaların Don Nehri'ni geçmeleri için

17 İbn Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, 56/66.

18 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 7/3074.

19 Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve's-Şam* (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1976), 308.

20 Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/215.

21 Makrîzî, *Hitât*, 3/187.

22 Mustafa L. Bilge, "Azak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/300-301.

23 I. R. Tagirov, "İtil Bulgarları", çev. İlyas Kamalov, *Avrasya Fatihî Tatarlar* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 52.

de bir tekeri bir tekneye bağladıktan sonra, ötekisini de diğerine yerleştirirler, daha sonra da tekneleri birbirine sabitleyerek arabaları karşıya geçirirlerdi. Buradan Rus tekne sahiplerinin yardımı ile geçen Fransa Kralı IX. Louis'in elçisi Fransisken keşiş Ruysbroeckli Willem, Don Nehri'ni Paris'teki Seine (Sen) Nehri kadar geniş olarak tasvir eder. Bu nehirde tutulan yayın balıklarının da anlatıldığı bölümde, Don Nehri üzerinde tekne ticareti yapan Rusların bunu Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın (1227-1256) özel izniyle yaptıkları ilâve edilir.<sup>24</sup> Haçlı seferlerinden çok önceleri Volga Nehri'ni ve burada yaşayan Burtâs ülkesini ziyaret eden Mes'udî, Volga Nehri'nde Bulgar, Hazar ve Burtâs ülkeleri arasında kürk tüccarlarını da taşıyan gemilerin işlediğini söyler.<sup>25</sup>

X. yüzyıl coğrafyacı, astronom ve tarihçileri İbn Rüste (öl. 913?) ve Mes'ûdî (öl. 956), bölgenin "burtâsiyye" denilen siyah ve kırmızı tilki derilerini metheder. Bu kıymetli kürklerin değerinin 100 dinar ve hatta daha fazlası ettiğine bakacak olursak İslâm coğrafyacılarının hiç de konuyu abartmadığını anlarız. Bundan dolayı da bu değerli kürkleri, Arap ve Acem hükümdarları dahi özellikle tercih eder ve bununla da övünürlerdi.<sup>26</sup> IX ve X. yüzyıllarda İrtiş boylarında yaşayan bir Türk kavmi olan Kimekler ise sattıkları samur ve sincap kürklerine ilaveten, kakım kürkleri ile de isimlerinden söz ettirirler.<sup>27</sup>

Karadeniz'in kuzeyindeki en işlek liman, XIII. yüzyılın başlarında parlayan Suğdak idi. Kıpçak ülkesinden gelen kölelerin ve cariyelerin yanı sıra, sincap ve diğer hayvanlara ait değerli kürkleri, bu liman üzerinden güneye gönderiliyordu.<sup>28</sup> Bu ticarî potansiyele sahip olan Suğdak Limanı, Anadolu Selçuklularının da ilgi alanına girmiş ve Alâeddin Keykubat'ın emri ile 1227-1228'de Suğdak'a çıkarma yapan Çobanoğulları'ndan Kastamonu uç beyi Hüsameddin Çoban,

24 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, çev. Zülal Kılıç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 121-122.

25 Mes'udî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 2/14.

26 İbn Rüste, *el-A'lâku'n-Nefise*, 2/15; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, nşr. M. J. De Goeje (Leiden: E. J. Brill, 1894), 63.

27 Gerdzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhay Habîbî (Tahran: y. y., 1347), 258.

28 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 78.



buradaki Kırım hanlarını ve Rus knezlerini itaat altına alarak, zengin ganimetlerle Kastamonu'ya dönmüştü.<sup>29</sup>

Suğdak'ın bu hareketli kürk ticaretinin Anadolu'ya ne kadar yansıdığı ise üzerinde durulması gereken bir konudur. Faruk Sümer'in uluslararası pazar olarak ele aldığı Yabanlu'da kürk ticaretiyle ilgili zengin bilgiler verilir.<sup>30</sup> Yabanlu Pazarı'nda alınıp satılan mallar arasında başta köleler gelirdi. "el-Memâlik" denilen Türk ve Rum köleler ile karavaşlar (cariyeler) burada alınıp satılırdı. Güzel atların ve katırların yanında, atlas ve sakallât kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz ayısı ve Burtâs kürkleri de pazar tezgâhlarında boy gösterirdi. Bu pazarda satılan malların ayıp ve kusurları, büyük bir maharetle gizlenerek pazarlanırdı. Bu pazarın en önemli özelliklerinden biri de satılan malın bir daha geri alınmaması idi. Yukarıda satıldığını söylediğimiz değerli kürkler, tahmin edileceği üzere bu pazara, Karadeniz ile Hazar denizinin ötesindeki ülkelerden getiriliyordu.<sup>31</sup>

Bu dönemde kürk ticaretinde Bizans da önemli bir rol oynuyordu. Onlar Müslümanlardan ipek ve kürk, Rusya'dan ise silah ithal ediyorlardı.<sup>32</sup> Bizans'a kürkün geldiği adres ise yine kuzey bölgeleri idi. Bu ticarete kendileri de dâhil olan Bizanslı tüccarlar, VI. yüzyıldan itibaren Tuna Avrupası kanalıyla Baltık'a kadar ulaşır, burada kendi ürünlerini değerli kürkler ve kölelerle değiştirdi. IX. asırda ise İdil (Volga) ile Hazar arasında en büyük kürk tüccarları, Arapların yanında Bizanslı tüccarlardı.<sup>33</sup> Abbâsî topraklarından gelen Arap tüccarlar ise burada İskandinav satıcılardan gümüş ve altın karşılığında değerli kürkler satın alırlardı.<sup>34</sup> Almanlar da bu kervana dâhil olur

29 İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 1/316-325; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2017), 2/63-64; Ebulhayr Rûmî, *Saltuknâme*, nşr. Şükrü Halûk Akalın, (Ankara: KTB Yayınları, 1988), 1/164-166.

30 Bk. Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Yabanlu Pazarı* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985), 11-140.

31 Sümer, *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, 17.

32 J. H. Kramers, "Geography and Commerce, Coğrafya ve Ticaret", çev. Murat Ağarı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/4 (2003), 686.

33 Server Tanilli, *İnsanlık Tarihine Giriş* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 2/58, 376.

34 Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 432.



ve Ruslardan kürk ve kehribar gibi değerli mallar elde ederlerdi.<sup>35</sup> Alman kürk tüccarlarının gözde kürkleri ise kakım, samur, kunduz ve ayı derisinden yapılanlardı.<sup>36</sup> Almanların yanında İsveçliler de kürk ticareti için bölgeye gelirler ve buradan kürk satın alırlardı. Bu tüccarlara kürk bulmak için de Novgorod bölgesinin boyarları, askerî kıtaların da desteği ile Fin ülkesine kadar yayılarak değerli kürkleri temin etmeye çalışırlardı.<sup>37</sup> Ortaçağ uzmanı Umberto Eco, uzak diyarlarla yapılan bu nevi ticareti “Uzun Mesafeli Ticaret” başlığı ile ele almış ve kürk ticaretine özel bir yer ayırmıştır.<sup>38</sup>

Kürk ticaretinin en önemli merkezi Rusya’ydı. Ruslar ilk Haçlılar arasında yer almasalar da sonraki dönemlerde, özellikle de 1683 yılında Viyana önlerinde Osmanlı’nın aldığı acı mağlubiyetten sonra ön plana çıkmaya başlamış ve İmparatorluğun parçalanması için gayret göstermişlerdi. XIX. yüzyılda Fransa ve İngiltere, hatta Papalık ile zaman zaman işbirliği içinde olacakları için<sup>39</sup> bundan sonra aktaracağımız bilgilere, bu gözle de bakılmalıdır. Ruslar, kürk temin etmede oldukça zengin bir coğrafyaya sahip oldukları için onların değişim araçları sincap kürkü ve beyaz kürktü.<sup>40</sup>

Volga Nehri kanalıyla Rus ve Hazar ülkelerinden İdil şehrine kunduz, samur ve sincap kürkü gibi çok miktarda kürk gelir ve buradan diğer yerlere ihraç edilirdi.<sup>41</sup> Kunduz derisinden ürettiği kürkleriyle meşhur olan bir başka coğrafyanın da İber Yarımadası’nda yer alan Aragon Krallığı’nın eski payitahtı Saragosa olduğunu hatırlatmamız gerekir. 712’de Toledo’dan hemen sonra Müslüman fâtihterin eline

35 Umberto Eco, *Ortaçağ, Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 109.

36 Umberto Eco, *Ortaçağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 199.

37 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917’ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 44.

38 Umberto Eco, *Ortaçağ, Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 282.

39 Bk. Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğu’nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje, (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 223.

40 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk*, 214; Kurat, *Rusya Tarihi*, 25, 134; Marius Canard, “La Relation du Voyage d’İbn Fadlan Chez les Bulgares de la Volga”, *Annales de l’Institut d’Etudes Orientales de la Faculte des Letters d’Alger*, XVI (1958), 119.

41 İbn Rüste, *el-A'lâku'n-Nefise*, nşr. M. J. De Goeje (Leiden: E. J. Brill, 1892), 1/145; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/111-12.

geçen bu önemli şehir, 1118 yılında Sobrarbe Hıristiyanları tarafından geri alınacaktı.<sup>42</sup>

Hazarların her evden beyaz bir sincap kürkünü vergi olarak aldıklarını dikkate alacak olursak,<sup>43</sup> bölgenin kürk ile ne kadar iç içe olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Diğer yandan sincap kürklerinin Suriye’de de kullanıldığını ve bu değerli kürklere “müsenceb” denildiğini, Kitâbü’l-İ’tibâr’ın müellifi Şeyzerli Üsâme’den öğreniyoruz.<sup>44</sup>

İdil Bulgar ülkesinden giden tüccarlar, beraberlerinde getirdikleri kılıç ve mızrakları makbul kunduz kürkleri karşılığında, Veysuvâ (Vîsû) denilen pagan ülkelerine giderek bunları, orada değiştirdi. Vîsû paganları ise bu kılıçları, Baltık ülkesi halklarına samur derisi karşılığında satarlardı. Kürk konusunda Kırgızlar sincap, Bulgarlar samur, Hazarlar tilki, Herat halkı pelikan ve Tokuzoğuzlar ise kamâ-kum kürkleriyle meşhurdular.<sup>45</sup> Cengiz Han’ın büyük oğlu Cuçi de Selenge ırmağı çevresindeki orman kabilelerini itaat altına aldığı zaman, onlardan siyah samurlar almıştı.<sup>46</sup>

Görüldüğü üzere Orta Asya ve Rus stepleri kürk ticaretinin önemli merkezlerindendi. Eski medeniyetlerden beri zenginliğin ve zarafetin simgesi olan kürk, Orta Asya ve Rus steplerinden İran ve Arap dünyasına getirilirdi. İthal edilen bu kürkler önemli bir ticarî kazanç sağlıyordu. Bu dönemde Kuzey Rusya ve Slav bölgelerinden Anadolu ve Avrupa’ya kürk ihraç ediliyordu.<sup>47</sup> Ruslar satışa sunacakları kürkleri kapalı arabalarda taşıyarak, mallarını limanlara ve pazarlara götürürlerdi.<sup>48</sup>

Kürk ticaretinin kalbinin attığı yer ise Kerson denilen günümüz Kırım Yarımadası’ndaki limanı da olan Sivastopol kentiydi. Osmanlı

42 E. Levi Provençal, “Saragosa”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/200-202.

43 Kurat, *Rusya Tarihi*, 20.

44 Üsâme b. Münkız, *Kitâbü’l-İ’tibâr*, çev. Selahaddin Hacıoğlu (İstanbul: Trend Yayınları, 2006), 25.

45 Ebû Hâmid Gırnatî, *Tuhfetü’l-Elbâb*, nşr. Gabriel Ferrand (JA: Juillet, 1925), 119, 212.

46 B. Y. Vladimirstov, *Moğollar’ın İctimâî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan (Ankara: TTK Basımevi, 1995), 59.

47 Filiz Karaca, “Kürk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/568-270.

48 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk*, 83; geniş bilgi için bk. Boris O. Unbegaun, *L’origine dun om des Ruthenes*, (Winnipeg: Acad Sciences, 1953).

döneminde Akyar olarak anılan bu şehir, güney kenarındaki Suğ-dak'la ticarî bir öneme sahipti.<sup>49</sup> Haçlılar döneminde Anadolu'dan gelip kuzey bölgelerini ziyaret etmeyi arzu eden veya Rusya'dan gelen ve Anadolu'ya geçmek isteyen tüm tüccarlar, buraya uğradı. Ruslar buraya sincap ve diğer kıymetli kürkleri taşırlar, Anadolu'dan gelenler ise, pamuklu ve ipekli kumaşlarla kokulu baharatlar getirirlerdi.<sup>50</sup> Diğer yandan Anadolu'dan XIV. ve XV. yüzyıllarda ihraç edilen ürünler arasında; deri ve post, keçi kılı, önemli ihraç malları arasında yerini almıştı.<sup>51</sup>

## 2. Kürk Tüccarları

Bu dönemin anlaşılmasına ve sömürge tarihinin daha iyi tahlil edilmesine, kürk tüccarlarının faaliyetleri de önemli katkı sağlar. Bu konuda karşımıza ilk çıkanlar, kuzeyin yerli tacirleridir. Kürk tüccarlarının arasında Rusların yanında İdil Bulgarları'na da rastlıyoruz. Kuzeyin bu Müslüman tüccarlarının en büyük ihraç malları arasında kürk vardı ve ayrıca at ve keçi derileri de oldukça kârlı uğraşlar arasındaydı.<sup>52</sup>

Bu tüccarlar arasında asıl işin kazançlı çıkanları, İtalyan tüccarlarıydı. Cenevizliler ve Pisalılar, Suriye kıyısının baharatlı meyvelerini, ipeklerini ve tahıllarını ülkelerine götürürken, bir yandan da Haçlı yerleşimlerini yün, kürk ve ülkelerinden getirdikleri şaraplarla memnun ediyorlardı. Böylece Asya ticaretinin hayal edilemeyecek zenginlikleri sağlayan bir maden olduğunu fark ettiler. Bu durum da onların bölgeye olan ilgilerini artırdı.<sup>53</sup>

Kıpçakların, Kalka Savaşı sonucu Moğollara yenilmesiyle burada başlayan Altın Orda Devleti zamanında (1241-502) Kefe Limanı, 1266'da özellikle Cenevizlilerle tanıştı. Bu tarihte Berke Han'ın (1256-1266) ölümüyle Altın Orda'nın zaafından yararlanan Cenevizliler Ke-

49 Bk. G. I. Bratianu, *Recherches sur le Commerce Genoıs dans la Mer Noire au XIIIe Siecle*, (Paris: Geuthner, 1929).

50 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 78; Thietmar, *Mag. Thietmari Peregrinatio*, ed. J. C. M. Lurent (Hamburg: Thietmar, 1857), 20.

51 Kate Fleet, "Türk Ekonomisi, 1071-1453", *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 1/288.

52 Ahmet Meral, *Kısa Dünya Tarihi* (İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2015), 241.

53 Harold Lamb, *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 247.

fe'de hâkimiyet kurmuş, buraya bir pedosta<sup>54</sup> atayıp şehri yönetmeye başlamışlardı.<sup>55</sup> Onların bölgeye yayılmalarında Bizans'ın da rolü olmuş, 1261'de İstanbul'u Lâtinlerden Cenevizlilerin de desteğiyle aldıkları için onların boğazlardan Karadeniz'e çıkışları kolaylaşmıştı.<sup>56</sup> Öte yandan Kefe, Asya'dan Astrahan'a, oradan Azak ve Taman kanalıyla Kırım Yarımadası'na ulaşan ticaret yolunun üzerinde olduğu için büyük bir avantaja sahipti.<sup>57</sup>

Kuzeyin değerli kürk eşyasının Azak'ta yer alan Tana yanında, Kefe yoluyla gelmesi buranın önemini daha da artırıyordu.<sup>58</sup> Cenevizliler limanı düzene sokarak, irili ufaklı, yük ya da savaş gemisi olmak üzere 200 kadirga ve tekneyi barındıracak hale dönüştürmüşlerdi. Liman'ın yanı başında kürk ticaretinin de yapıldığı hareketli ve kalabalık çarşılarıyla göz dolduran Kefe, düzenli yapısıyla dikkatleri çekiyordu.<sup>59</sup> XIV. yüzyılda Kefe, Cenevizlilerle Venedikliler arasında önemli güç savaşlarına sahne olacak ve iki taraf da derin yaralar ile sarsılacak, burada devam eden rekabet İstanbul'daki Galata Limanı etrafında hız kazanacaktı.<sup>60</sup>

Karadeniz'de Ceneviz hâkimiyeti görülürken Mısır limanlarında Venedikliler aktifti. Pek çok ulusun tüccarına hizmet veren Mısır'daki gümrüklerde, gümrük memurları ve simsarlık görevi ifâ eden çevirmenler vardı.<sup>61</sup> Bu memurlar gümrük kalemindeki malların muayenesi yanında, duvarlarda asılı bulunan bazı çirkin resimlere müdahale görevi gibi işleri de yürütüyorlardı. İnciler, değerli taşlar ve ince tüylü kürkler gümrük resimlerinin dışında tutulmuşlardı. Venedikliler mallarını diledikleri kimselere satmakta özgür olduk-

54 Podesta, Orta ve Kuzey İtalya şehirlerinin hükümetindeki en yüksek devlet dairesinin sahibinin kullandığı bir unvandır.

55 William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 512.

56 Ostrogorsk, *Bizans Devleti Tarihi*, 417-420; Robert L. Wolff, "The Latin Empire of Constantinople, 1204-1261", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969), 2/187-274.

57 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 67-70.

58 Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 542.

59 İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâib'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/463-64.

60 Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 563-65.

61 Claude Cahen, *İslâmiyet*, çev. Esat Mermi Erendor (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000), 182.

ları gibi satamadıkları malları geri götürdükleri zaman da vergiden muaf oluyorlardı.<sup>62</sup>

1204'te yeni kurulan Lâtin Devleti Bizans'a büyük bir darbe vururken, Anadolu Türk hâkimiyetinin güçlenmesine neden olmuştu. İtalyanlar, Bizans'ın yerine Karadeniz ticaretinde de etkin bir konuma gelmişlerdi. Buna rağmen Rusya'dan gelen köle ve kürk ticareti Kırım'ın yerlileri ve buradaki Bizanslılar tarafından Trabzon'a yöneltiliyordu. Onların Trabzon dışında ticaret yapmayı tercih ettikleri bir başka hat da Anadolu Selçuklularının Karadeniz'de egemen oldukları Sinop ve Samsun limanlarıydı.<sup>63</sup>

Kürk tüccarları Haçlı seferlerinin sonraki safhalarında bu kez de Yeni Dünya'nın soğuk coğrafyalarında görülecekti. 1670 yılında Kanada'daki "*Hudson's Bay Company*" adlı şirket kraliyet imtiyazına kavuşmuştu. Şirket yüzlerce yıl boyunca İngiliz kontrolündeki Kuzey Amerika'da kürk ticaretini yürüterek büyük paralar kazanmıştı.<sup>64</sup> Haçlılar ister Karadeniz, ister Mısır, isterse çok uzak coğrafyalarda olsun paranın kokusunu alabiliyor ve onu elde etmek için de her şeylerini feda ediyorlardı.

### 3. Ganimetler ve Hediyeleşmeler

Bu dönemde ele geçirilen ganimetler ve verilen hediyeler arasında yer alan kürkler, seferlerin anlaşılmasına katkı sunar. 1250 yılında müteveffâ es-Salih Eyyûb'un oğlu Turanşah'ın Mısır'a gelmesiyle bütün emirler ona biat etmiş ve Haçlılar karşısında daha etkin mücadele edilmişti. 30.000 Haçlı öldürülmüş, Fransa Kralı IX. Louis ve kardeşi esir edilmişti. Fransa Kralı'nın sincap kürküyle astarlanmış çelik miğferi Dımaşk'a gönderilmiş, Dımaşk nâibi bunu düzenlenen bir merasimle giymişti.<sup>65</sup>

Haçlı seferlerinin en uzununu olan Üçüncü Haçlı Seferi esnasında gördüğümüz bir kürk hediyesi olayı, sıra dışı özellikler arz eder. Ka-

62 Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 459-62.

63 İbn Bibi, *el-Evâmîru'l-Alâiyye*: 1/168-175; Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, Neşrî Tarihi, nşr. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen (Ankara: TTK Yayınları, 1949), 1/323; Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Nihal Atsız, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1949), 140.

64 Emma Marriot, *Bir Nefeste Dünya Tarihi*, çev. Egemen Yulgür (İstanbul: Maya Kitap, 2014), 97.

65 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetîh (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1413/1992), 13/202.

sım 1190'da Müslümanların kurdukları pusuya düşen seçme Fransız birliğinin bir kısmı öldürülmüş kalanı ise Selahaddin'in eline esir düşmüştü. İçlerinde Fransa Kralı Philippe Auguste'nin komutanı<sup>66</sup> da vardı. Bu sırada hava oldukça soğuk olduğu için Selahaddin bu Haçlı lorduna kürklü bir hil'at giydirmiş, kalan Frankların da hepsine kürkten birer üstlük hediye etmişti.<sup>67</sup> Selahaddin'in bu cömertliğinden dolayı da bir Fransız yazar, Selahaddin için "*İslâm'ın En Saf Kahramanı*" demiştir.<sup>68</sup>

1249 yılında Yedinci Haçlı Seferi için Kıbrıs'ta gerekli hazırlıkları yapmaya çalışan Fransa Kralı IX. Louis'in ziyaretine İstanbul Lâtin İmparatoriçesi Mary gelmişti. Yolda fırtınaya tutulup eşyalarını yitiren Mary'e Louis'in emriyle kakım kürkler ve ipekli kumaşlar hediye edilmişti.<sup>69</sup> Buna rağmen çok acı bir tecellidir ki IX. Louis'de Dimyat'ı işgal edip Eyyûbîlere karşı bazı başarılar elde etse de daha sonra yenilmiş ve Müslümanlara esir düşmüştü. Büyük fidye karşılığı serbest bırakılınca da bir gemiyle Akkâ'ya doğru yelken açmıştı.<sup>70</sup> Bu sırada üzerinde Memlüklerin kendisine vermiş oldukları altın düğmeleriyle dikkatleri çeken siyah bir sincap kürkü bulunuyordu.<sup>71</sup>

Yeni Çağ'da gördüğümüz hediyeler arasındaki kürkler ise daha farklı karakterler arz eder. Osmanlı padişahları Kırım'a han olacak olan Girayları, huzurlarına çıkartarak onlara hanlık menşuru verirdi. Bundan sonra da kendilerine sancak, kılıç, mücevher sorguçlu kalpak ve samur kürk takdim ederek onlara hanlık teşrifatı uygulardı.<sup>72</sup>

66 Bu Fransız komutan da Bourgogne dükü III. Hugue idi. Bk. Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 211; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İştan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 3/54-56.

67 İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fi Mehâsini'l-Yûsufiyye*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994), 229.

68 Bk. Albert Champdor, *Saladin - Le plus pur Heros de l'Islam* (Paris: Editions Albin Michel, 1956).

69 Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 82.

70 Jacques Le Goff, "Saint Louis and the Mediterranean", *Mediterranean Historical Review* 5 (1990), 21-43; Joseph R. Strayer, "The Crusades of Louis IX", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 2/487-518; Jean Richard, "La Politique Orientale de Saint Louis: La Croisade de 1248", *Septieme Centenaire de la Mort de Saint Louis: Actes des Colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970)*, ed. Louis Carolus-Barré (Paris: Les Belles Lettres, 1976), 197-207; E. Delaruelle, "L'idée de Croisade Chez Saint Louis", *Bulletin de Literature Ecclesiastique*, 61 (1960), 241-251.

71 Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 158.

72 Bk. Halil İnalçık, "Giray", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4/786.

Buna karşın kürk ticaretini ellerinde bulunduran Ruslar da Osmanlı paşalarına değerli kürkler takdim ederek Devlet-i Âlî'ye yakınlaşmaya çalışırlardı. 1615 yılında İstanbul'a gelen Rus elçisi, Lehistan'a karşı Osmanlı desteğini elde edebilmek için Vezîriâzam Öküz Mehmed Paşa'ya (öl. 1621) yedi defa, 40 parçadan oluşan değerli kürkler vermeyi vaat etmişti. Don Kazaklarının Karadeniz'deki tecavüzleri dolayısıyla gerçekleşmeyen bu olayın, Rusların bir Osmanlı paşasına teklif ettikleri ilk rüşvet olduğu söylenmişti.<sup>73</sup>

Rusların kürk hediye ederek Türklerin kızgınlığını yumuşatma siyasetleriyle ilgili bazı olaylara rastlıyoruz. Azak, Sibiry'a'dan gelen tarihî kürk ticaret yolunun ağzında yer alıyor ve XVII. yüzyılda Karadeniz, Akdeniz ve Avrupa'ya sevk edilen kürkler buradan ihraç ediliyordu.<sup>74</sup> Azak'a giden iki adet Osmanlı kadırgasına saldıran Don Kazakları, cezalandırılmayı çoktan hak etmişler; ticareti de sekteye uğrattıkları için Kırım hanının birinci veliahdı olan Kalgay Gazî Giray, 1645'te Rus topraklarına bir akın yapmıştı. Bundan sonra Kırım'a itaat arz etmek zorunda kalan Ruslar, bir iyi niyet göstergesi olarak onlara kuzeyin değerli kürklerini göndererek dostluklarını izhar etme gereği hissetmişlerdi. Osmanlı'nın desteğiyle Rusların karşısında bu sırada oldukça güçlü olan Kırım Hanı III. İslâm Giray da (1644-1654) Çar Aleksey Mihayloviç'e (1645-1676) bir mektup yazarak gönderilen kürklerin çok aşığı vasıfta olduklarını bildirerek onu paylamıştı.<sup>75</sup> Bu vesileyle Kırım hanlarının Rusya'ya karşı temel bir politikalarının olmadığını ve onlardan edindikleri değerli kürklerle, han ailesine ve mirzalara devamlı bir gelir temin etmek amacı güttüğünü<sup>76</sup> de ilave etmeliyiz.

Osmanlılarla da yakın dostluk ilişkileri içine giren Nadir Şah, Babürlülerden (1526-1858) Hind seferinde ele geçirdiği Taht-ı Tavûs'u da Padişah I. Mahmud'a (1730-1754) hediye göndermişti.<sup>77</sup> Bu olaylar

73 Kurat, *Rusya Tarihi*, 235.

74 Tolga Uslubaş-Sezgin Dağ, *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi* (İstanbul: Karma Kitaplar Yayınevi, 2007), 202.

75 Halil İnalçık, "İslâm-Giray III", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/1106.

76 Kurat, *Rusya Tarihi*, 157.

77 Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişah'ı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, 28-29 (1975), 113-122. Nadir Şah, Osmanlılarla ölümünden bir yıl önce yaptığı anlaşmada, halifeyi ve dört halifeyi hayır ve dua ile anacağına dair söz vermiş, kendisinden önceki Safevîlerin sünnî karşıtı katı politikalarını terkettiğini göstermişti.



yaşanırken Osmanlı padişahı I. Mahmud da 1730'da Nadir Şah karşısında başarılı olunamaması üzerine şark hududuna serdar tayin ettiği Hekimoğlu Ali Paşa'ya (1689-1758) elmaslı bir kılıç ile samur bir kürk göndererek ona iltifatta bulunmuştu. Ali Paşa da bu kıymetli hediyelerin karşılığını 1731'de III. Tahmasb'ın elinden Urumiye, Hemedan ve Tebriz'i alarak ödemiş, üstelik İranlılara karşı kazandığı Kuzıcan Seferi'yle adını ölümsüzleştirmişti.<sup>78</sup>

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Osmanlı'da da samur kürk önemli devlet adamlarına hediye edilir, bu armağanla da onlara verilen değer gösterilmiş olurdu. 1761'de Koca Ragıp Paşa'nın (öl. 1763) kethüdâsı olan geleceğin Osmanlı sadrâzamı Hamza Hamîd Paşa, hâsıl olan bir zaruret dolayısıyla görevinden alınmıştı. Sadrâzam Koca Ragıp Paşa da oldukça değer verdiği bu devlet adamının gönlünü almak için onu yanına davet ederek kendisine samur bir kürk giydirmiş, uhdesine nişancılık görevi de yükleyerek onurlandırmıştı.<sup>79</sup>

Kürk hediyesi, diplomasi alanında da kendisini hissettirmiş, yabancı sefirlere ve elçilere de takdim edilmişti. 4 Nisan 1824'te İstanbul'a gelen İran elçisine Bâbîâli'de kürk giydirildiği gibi, aynı senenin 27 Haziran günü de Fransız elçisi Guilleminot'a merasimle kürk giydirilmişti.<sup>80</sup>

#### 4. İlginç Uygulamalar

Kürk ile ilgili olarak rastladığımız ilginç olaylar, genellikle kuzey bölgesinde cereyan etmiştir. Bu olaylar da sosyal ve kültürel açıdan konumuzun anlaşılmasına katkı sağlar. Rus knezleri ve kentleri, Altın Orda Moğollarına ve Karakurum'daki Büyük Han'a haraçlarını sadece kürk olarak ödüyorlardı.<sup>81</sup> Daha önce de bahsettiğimiz gibi Bulgarlar ile Hazarların arasında yaşayan Burtâs ülkesinin Türkleri, kürk ticaretiyle uğraşırlardı.<sup>82</sup> Volga Nehri'nin kıyısında yaşayan bu topluluk, "burtâsiyye" denilen siyah ve kırmızı tilki derilerinin tica-

78 Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/333.

79 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Hamza Hamîd Paşa", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/206.

80 Midhat Sertoğlu, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/1214/28.

81 Janet Martin, *Treasure of the Land of Darkness, The Fur Trade and Its Significance for Medieval Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 27-34, 86-90.

82 V. Minorsky, *The Regions of the World: Huâûdü'l-Âlem* (London: Gibb Memorial, 1937), 462-465.

retini yaparlardı. Bu kürklerin tane fiyatı 100 veya daha çok dinara kadar ulaşabiliyordu. Bazı siyah ve kırmızı postlar diğerlerine göre daha ucuzdu. Kürklerin en kaliteli cinsi olan siyah kürkleri Arap ve Acem hükümdarları giyerler ve üzerlerindekiyle övünürlerdi. Bu kürkleri hükümdarlar kaftan, kalpak ve palto olarak kullanırlardı.<sup>83</sup>

Altın Orda Hanlığı ise, birlikte yaşadıkları Rus grandüklerinden vergi olarak kürk alırlar, vermedikleri takdirde onları esir ederlerdi.<sup>84</sup> Moğol adetlerine göre halkı yeni doğan bebeğine kadar sayıp, büyük küçük, zengin fakir ne olursa olsun her Rus aileden beyaz ayı derisi, bir siyah kunduz, bir siyah samur derisi, kokarca derisi ve en son bir siyah tilki derisi vermek zorundaydılar. Vermedikleri takdirde esir edilir ve Moğollara köle olarak hizmet ederlerdi. Bu vergiden komşuları Ruslar kurtulamadığı gibi daha uzaklardaki Gürcü ve Abazalar da kaçamıyorlardı. Bunlarsa kürk yerine Bizans dinarı ödüyorlardı. Onların Altın Orda'ya vergi olarak ödedikleri meblağ ise 40.000-50.000 altın paraya ulaşıyordu.<sup>85</sup> IX. yüzyılda İdil Bulgarları ise bağlı oldukları Hazar Krallığı'na vergilerini samur kürkü olarak sunuyorlardı.<sup>86</sup>

Zamanla Rusların güç kazanmasıyla olaylar farklı bir şekilde seyre-dip, adeta ters yüz olacaktı. Ateşli silahların da desteğiyle güçlenmeye başlayan Ruslar, Orta Ural'da yaşayan Başkırtlardan 1606'da birkaç samur derisi gibi küçük bir vergi alırlar; ancak onlardan ordularına asker isterlerdi.<sup>87</sup>

Kürk giyilmesine uygulanan yasakların da görülmesi, bu dönemin ilginç uygulamaları arasında yerini alır. Osmanlı padişahı III. Osman zamanında (1754-1757) samur kakım gibi devlet ricaline mahsus

83 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, nşr. de Goeje, (Leiden: E. J. Brill, 1894), 63; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, 2/14; Yâkût, *Mu'cem*, 1/457; Zekeriyâ el-Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1960), 579-80.

84 Abraham Konstantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. Bahadır Apaydın (İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008), 204.

85 Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnâmesi*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2015), 105, 108.

86 Hüseyin Ali Dakuklu, "Volga Havzası'nda Müslüman Bulgar Devleti", çev. Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler* (Ankara: Bizim büro Yayınları, 2008), 444-445.

87 Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 279-302; Zeki Velidi Togan, "Başkurt", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/330.

kürklerin halk tarafından giyilmesi yasaklanmıştır.<sup>88</sup> Ancak onun Avrupalı elçilere kabullerde kürk yerine hil'at giydirilmesi talebinin artık "*kânûn-ı kadîm*"in kürk olduğu cevabıyla tatbik edilmemiş olduğunu da belirtmeliyiz. Yine bu dönemin başka yasaklarla da anılan yaklaşık dört yıllık bir süreç olduğunu<sup>89</sup> da hatırlatarak bu bölümü noktalayalım.

### 5. Sıra Dışı Olaylar

Bu dönemin sıra dışı olayları arasında kürkle ilgili enteresan bilgilere rastlıyoruz. İlk Haçlılar 1097'de İstanbul'a geldikleri zaman, hayran oldukları bu şehirde pek çok şey dikkatlerini çekmiş, bunlar arasında insanların giydikleri kürkler de onları etkilemişti.<sup>90</sup> Haçlıların bu hayranlıkları, daha sonra kuzeyden gelen dost ve mütteliklerine karşı olacaktı. Kudüs'e hac yapmak için uzun bir deniz yolculuğundan sonra 1110'da Akkâ'ya ulaşan Norveç kralı Sigurd Jorsalfar (1103–1130) ve adamlarının üzerlerine giydikleri kürk mantolar, Haçlıları hayrette bırakmıştı.<sup>91</sup>

Haçlı seferlerine yürekten inanmış olan Norveç Kralı Sigurd, büyük bir donanma ile 1110 senesinde Akkâ'ya gelmiş ve bugünkü Lübnan'da yer alan Saydâ'nın (Sidon) ele geçirilmesine yardımcı olduktan sonra<sup>92</sup> hacı olarak ülkesine dönmüştü. Bundan sonra da Haçlı ruhuna hizmet etmeye devam eden Sigurd Jorsalfar, 1124'te Norveç ve Grönland'da Haçlılar için vergi toplamıştı. Bu konuda oldukça hırslı olan Sigurd, vergileri nakit olarak değil de kutup ayısı postu ve deniz fili dişi olarak tahsil etmişti.<sup>93</sup>

88 Şinasi Altındağ, "Osman III", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/449.

89 Fikret Sarıcaoğlu, "Osman III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/456-459.

90 Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 80.

91 Harold Lamb, *Haçlı Seferleri, Demir Adamlar ve Azizler*, çev. Gaye Yavuzcan (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010), 303.

92 William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Colombia University Press, 1943), 1/486-487; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington (Oxford: Clarendon Press, 2007), 169-171; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2/76; Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders and the Balearic Islands", *Scandinavian Studies* 68 (1996), 139-160; Alan V. Murray, "Sigurd Jorsalfar (1090-1130)", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 1112.

93 David Gibbins, *Bizans Altınları, (Crusader Gold)*, çev. Pınar Ocal (İstanbul: Altın Kitaplar, 2007), 110.

Dördüncü Haçlı Seferinden sonra İstanbul ve çevresinde 1204-1261 yılları arasında hüküm sürecektir olan bir Lâtin Devleti kurulmuştu. İstanbul'u işgal eden Haçlıların en çok dikkatlerini çeken zenginlikler arasında beyaz ve kül rengi kürklerin yanında ermin kürkten giysiler de daha önce emsali görülmemiş zenginlikler arasında sayılmış, Frankların sevinçleri artmıştı.<sup>94</sup>

Bir başka sıra dışı bilgi ise Haçlılar bölgeye gelmeden önce, Antakya'da tıp alanında kürklerin öne çıkmasıydı. Gri sincap kürküne dökülmüş yağlar, soğuktan çatlayan bölgelere sürülerek bir nevi cilt bakımı yapıyor, rahatsızlıklar ve sancılar böyle giderilmeye çalışılıyordu.<sup>95</sup>

İklimi daha soğuk olan İngiltere ve Normandiya gibi Kuzey Fransa'dan gelen Haçlılar, zamanla Doğu'nun sıcak iklimine alıştıkları gibi buranın giysilerine de adapte olmaya başlamışlardı. Haçlı seferlerinin önemli aktörlerinden olan Tapınak şövalyeleri dahi kışa mahsus Müslümanların giydiği kürklü giyecekleri tercih etmekten kendilerini alamamışlardı.<sup>96</sup> Doğu Franklarının giyiniş tarzları oldukça lüks olmuş, şövalyeler zırhlarını çıkardıklarında ipekli bir burnus giymeyi ve umumiyetle başlarına sarık sarmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Sefer sırasında da güneş ışınlarından korunmak için keten bir pelerin giyerler, miğferleri üzerine de Arap üslûbunda bir kefiye geçirirlerdi. Hanımlar Doğu'ya ait altın sırmayla işlemeli, hatta mücevherlerle bezenmiş uzun içlik ve şalvarla kısa ceket modasına uymuşlardı. Bu hanımlar, beyleri gibi kış aylarında kürk giyerlerdi. Müslüman kadınları gibi dışarıda güneşten korunmak için ise peçe takıyorlardı.<sup>97</sup>

Richard A. Newhall "Haçlı seferleri dönemi sonunda Hristiyanların yaşam biçimleri ve bakış açıları değişmiştir" diyerek bu gerçeği dile

94 Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 94, 274-275.

95 C. Burnett, "Stephen, the Disciple of Philosophy, and the Exchange of Medical Learning in Antioch", *Crusades*, 5 (2006), 113-129.

96 Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006), 279.

97 Simon Sebag Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, çev. Cem Demirkan (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 228-29; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2/265; Lamb, *Demir Adamlar ve Azizler*, 306.

getirir.<sup>98</sup> Onların Doğu'nun zengin ve köklü medeniyetini öğrenerek değiştirmeye başladıkları bakış açıları da kendilerini Hindistan'ın hazinelerine, Amerika'nın bâkir arazileri ile madenlerine sahip kılacaktı. Ne de olsa Haçlı seferlerinin temelinde kutsaldan ziyade güç ve para vardı. Kürk ticareti de bu zenginliklerin kapısını aralayacak en kârlı yollarından birisiydi.

### Sonuç

Haçlı seferleri, kutsal yerlerin kurtarılması sloganıyla başlama-sına ve "Tanrı böyle istiyor" nidalarıyla hayata geçmesine rağmen Tanrı'nın istemediği katliam ve zulümlerle devam etmiştir. Suriye ve Filistin'e yayılan Haçlılar, burada kurdukları devletçiklerle varlıklarını sürdürmeye çalışmış, bu arada bölgenin zenginliklerini de yağmalamaya başlamışlardır. Müslümanların ilk önceleri birlik duygusundan uzak kalmaları onların işlerini kolaylaştırmış, bu istikrarsız ortamda bölgede kolayca tutundukları gibi zenginliklerini de artırmaya devam etmişlerdir.

Bu süreç içerisinde bölgenin lezzetli yiyecekleri ile tanışırken, aynı zamanda iklime uygun elbiselerini de giymeye başlamış, başlarına sarık taktıkları gibi kışın kürk elbiseler giyerek hayatlarını kolaylaştırmışlardır. Kürk ticaretinin ne kadar kârlı olduğunun farkına varan İtalyan tüccarlar Karadeniz'in kuzeyindeki Kefe, Azak ve Suğdak gibi limanlarda hâkimiyet tesis ederek buradan elde ettikleri kürklerle Mısır ve Suriye limanlarına da uğrayıp mallarını oldukça yüksek fiyatlarla pazarlayabilmişlerdir. Bu sırada, görmeye alışkın olduğumuz Venedik ve Ceneviz rekabeti, kürk ticareti üzerinden de olmuş, sonunda Cenevizliler Kefe gibi limanları parsellerken, Venedikliler ise Mısır'ın hareketli pazarlarında boy göstermişlerdir.

Kürk ticaretinin en önemli merkezi konumundaki Rusya ise knezlik dönemlerindeki zayıf anlarında Moğollara ve Müslüman komşularına vergi olarak kıymetli kürkler takdim ederek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Knezlikten çarlığa doğru yükselen Ruslar, bundan sonra Haçlı seferlerinin en önemli aktörleri haline gelirken, ateşli silahların da desteğiyle bölgede yükselen güç olmuşlardır. Bundan sonra da

98 Richard A. Newhall, *The Crusades* (USA: Berkshire Studies in European History, 1963), 99.

Osmanlı'ya dahi değerli kürkler vererek onları rüşvetle yanlarına almaya çalışmış, daha güçsüz gördükleri Başkırtlar gibi topluluklardan ise kürk ve asker alarak sömürü düzenlerini kurmaya gayret etmişlerdir. Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da Haçlı seferlerinin karakteri farklılık arz etse de gayesi hep aynı olmuş, menfaat ve çıkar ilişkileri hep merkezde yer almıştır.

### Kaynakça

- Aktepe**, Münir. "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişah'ı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında". *İÜEF Tarih Dergisi*, 28-29 (1975), 113-122.
- Albert of Aachen**. *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*. çev. Susan B. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Altundağ**, Şinasi. "Osman III". *İslam Ansiklopedisi*. 9/449. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Âşikpaşazade**. *Tevârih-i Âl-i Osman*. nşr. Nihal Atsız. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1949.
- Âşûr**, Saîd Abdülfettâh, *el-Asru'l-Memâlikî fi Mısır ve's-Şam*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1976.
- Barber**, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.
- Bauer**, Susan Wise. *Ortaçağ Dünyası*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Belâzürî**, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Bilge Vezir** *Nizâmülmülk*. ed. Musa Kâzım Arıcan vd. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Bilge**, Mustafa L. "Azak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/300-301. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bratianu**, G. I. *Recherches sur le Commerce Genoıs dans la Mer Noire au XIIIe Siecle*. Paris: Geuthner, 1929.

- Braudel**, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Burnett**, C. "Stephen, the Disciple of Philosophy, and the Exchange of Medical Learning in Antioch". *Crusades*, 5 (2006), 113-129.
- Cahen**, Claude. *İslâmiyet*. çev. Esat Mermi Erendor. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Canard**, Marius. "La Relation du Voyage d'ibn Fadlan Chez les Bulgares de la Volga". *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales de la Faculte des Letters d'Alger*, 16 (1958), 113-223.
- Carpini**, Plano. *Moğolistan Seyahatnâmesi*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2015.
- Champdor**, Albert. *Saladin - Le plus pur Heros de l'Islam*. Paris: Editions Albin Michel, 1956.
- D'Ohsson**, Abraham Konstantin. *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*. çev. Bahadır Apaydın. İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008.
- Dakuklu**, Hüseyin Ali. "Volga Havzası'nda Müslüman Bulgar Devleti". çev. Abdulhalık Bakır. *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2008.
- Delaruelle**, E. "L'idee de Croisade Chez Saint Louis". *Bulletin de Literature Ecclesiastique*, 61 (1960), 241-251.
- Djuvara**, Trandafir G. *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje, (1281-1913)*. çev. Pulat Tacar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Doğan**, Lûtfi. "İbni Fadlan Seyahatnamesi". *AÜİF Dergisi*, III/1-2 (1954), 59-80.
- Doxey**, Gary B. "Norwegian Crusaders and the Balearic Islands". *Scandinavian Studies* 68 (1996), 139-160.
- Ebulhayr Rûmî**. *Saltuknâme*. nşr. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: KTB Yayınları, 1988.



- Ebü'l-Fidâ.** *el-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer.* Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Eco, Umberto.** *Ortaçağ, Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar.* çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Eco, Umberto.** *Ortaçağ, Katedraller, Şövalyeler, Şehirler.* çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Eco, Umberto.** *Ortaçağ, Şatolar, Tüccarlar, Şairler.* çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Ernoul.** *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi.* çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Fleet, Kate.** "Türk Ekonomisi, 1071-1453". *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye.* ed. Kate Fleet. çev. Ali Özdamar. 1/7267-296. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Fulcherius Carnotensis.** *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127.* çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Geoffroi de Villehardouin.** *Konstantinopolis'te Haçlılar.* çev. Ali Berktaç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Gerdizî.** *Zeynü'l-Ahbâr.* nşr. Abdülhay Habîbî. Tahran: y. y., 1347.
- Gırnatî, Ebû Hâmid.** *Tuhfetü'l-Elbâb.* nşr. Gabriel Ferrand. JA: Juillet, 1925.
- Gibbins, David.** *Bizans Altınları, (Crusader Gold).* çev. Pınar Ocal. İstanbul: Altın Kitaplar, 2007.
- Heyd, William.** *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi.* çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- İbn Asâkir.** *Tarîhu Dımaşk.* thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Battuta.** *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâib'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr.* çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

- İbn Bibi.** *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme.* çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Kesîr.** *el-Bidâye ve'n-Nihâye.* thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetih. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992.
- İbn Rüste.** *el-A'lâku'n-Nefise.* nşr. M. J. De Goeje. Leiden: E. J. Brill, 1892.
- İbn Sa'd,** Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ.* thk. M. Abdülkadir Atâ. Beyrut Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şeddâd.** *en-Nevâdiru's-Sultâniyye fî Mehâsini'l-Yûsufiyye.* thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 1994.
- İbn Tağrîberdî.** *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire.* nşr: M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbnü'l-Adîm.** *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb.* thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Cevzî.** *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem.* thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İnalcık,** Halil. "Giray". *İslam Ansiklopedisi.* 4/786. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- İnalcık,** Halil. "İslâm-Giray III". *İslam Ansiklopedisi.* 5/1106. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Jean de Joinville.** *Bir Haçlının Hatıraları.* çev. Cüneyt Kanat. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Karaca,** Filiz. "Kürk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 26/568-270. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kazvinî,** Zekeriyâ. *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd.* Beyrut: Dâru Sâdır, 1960.
- Koçu,** Reşad Ekrem. "Ali Paşa". *İslam Ansiklopedisi.* 1/333. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

- Köymen**, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Sultan Alparslan ve Zamanı*. Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- Kramers**, J. H. "Geography and Commerce, Coğrafya ve Ticaret". çev. Murat Ağarı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/4 (2003), 678-689.
- Kurat**, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Lamb**, Harold. *Haçlı Seferleri, Demir Adamlar ve Azizler*. çev. Gaye Yavuzcan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Lamb**, Harold. *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*. çev. Sinem Ceviz. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Le Goff**, Jacques. "Saint Louis and the Mediterranean". *Mediterranean Historical Review* 5 (1990), 21-43;
- Makrizî**. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1418.
- Makrizî**. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1418/1997.
- Marriot**, Emma. *Bir Nefeste Dünya Tarihi*. çev. Egemen Yılıgür. İstanbul: Maya Kitap, 2014.
- Martin**, Janet. *Treasure of the Land of Darkness, The Fur Trade and Its Significance for Medieval Russia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Meral**, Ahmet. *Kısa Dünya Tarihi*. İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2015.
- Mes'ûdî**. *Mürûcû'z-Zeheb*. nşr. Barbier de Meynard. Paris: y. y., 1861-1874.
- Mes'ûdî**. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. nşr. M. J. De Goeje. Leiden: E. J. Brill, 1894.
- Minorsky**, V. *The Regions of the World: Hudûdü'l-Âlem*. London: Gibb Memorial, 1937.
- Montefiore**, Simon Sebag. *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*. çev. Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.

- Murray**, Alan V. "Sigurd Jorsalfar (1090–1130)". *Crusades an Ancylopedia*. 1112. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Müneccimbaşı**, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Öngül. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2017.
- Neşrî**, *Kitâb-ı Cihannümâ, Neşrî Tarihi*. nşr. Faik Reşit Unat-Mehmet Altan Köymen. Ankara: TTK Yayınları, 1949.
- Newhall**, Richard A. *The Crusades*. USA: Berkshire Studies in European History, 1963.
- Nizâmülmülk**. *Siyâsetnâme*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Nüveyrî**. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- Ostrogorsky**, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Ögel**, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Provençal**, E. Levi. "Saragosa", *İslam Ansiklopedisi*. 9/200-202. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Richard**, Jean. "La Politique Orientale de Saint Louis: La Croisade de 1248". *Septieme Centenaire de la Mort de Saint Louis: Actes des Colloques de Royaumont et de Paris (21–27 mai 1970)*. 197-207. ed. Louis Carolus-Barre. Paris: Les Belles Lettres, 1976.
- Wolff**, Robert L. "The Latin Empire of Constantinople, 1204–1261", *A History of the Crusades*, 2/187-274. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969.
- Runciman**, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Ruysbroeckli** Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

- Saray**, Mehmet. "Rusya'nın Asya'da Yayılması". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 279-302.
- Sarıcaoğlu**, Fikret. "Osman III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/456-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sertoğlu**, Midhat. "İstanbul". *İslam Ansiklopedisi*. 5/1214-1228. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Sıbt** İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Strayer**, Joseph R. "The Crusades of Louis IX". *A History of the Crusades*. 2/487-518. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989.
- Sümer**, Faruk. *Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Yabancı Pazarı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1985.
- Şâkir** Mustafa. *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1980.
- Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.
- Tagirov**, I. R. "İtil Bulgarları". çev. İlyas Kamalov. *Avrasya Fatihî Tatarlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Tanilli**, Server. *İnsanlık Tarihine Giriş*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Thietmar**, Mag. *Thietmari Peregrinatio*. ed. J. C. M. Lurent. Hamburg: Denys Pringle 1857.
- Togan**, Zeki Velidi. "Başkirt". *İslam Ansiklopedisi*. 2/330. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Turan**, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Ubeydî**, Salâh b. Hüseyin. *el-Melâbisü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsî*. Bağdad: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, 1980.

- Unbegaun**, Boris O. *L'origine dun om des Ruthenes*. Winnipeg: Acad Sciences, 1953.
- Uslubaş**, Tolga - Dağ, Sezgin. *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi*. İstanbul: Karma Kitaplar Yayınevi, 2007.
- Uzunçarşılı**, İ. Hakkı. "Hamza Hamîd Paşa". *İslam Ansiklopedisi*. 5/206. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Üsâme** b. Münkız. *Kitâbü'l-İ'tibâr*. çev. Selahaddin Hacıoğlu. İstanbul: Trend Yayınları, 2006.
- Vladimirstov**, B. Y. *Moğollar'ın İctimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*. çev. Abdülkadir İnan. Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- William** of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.
- Yâkût** el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

